
ЗОРІЙ Н.І.,
кандидат філософських наук,
доцент, проректор з науково-
педагогічної роботи та виховання
Вищого державного навчального
закладу України
«Буковинський державний
медичний університет»,
м. Чернівці, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ДУХОВНОСТІ

У статті обґрунтовано багатовимірний суперечливий процес сучасної вищої освіти в Україні та особливості формування освітнього простору; проведений аналіз гуманістичної етики на основі наукової спадщини Е. Фромма; обґрунтовано філософську проблему суперечності між моральними, духовними, гуманістичними цінностями та сучасними реаліями інформаційно-комунікативного суспільства із зазначенням джерел відчуження та дегуманізації в суспільстві.

Ключові слова: освітній простір, вища освіта, гуманістична етика, гуманізація освіти.

В статье обоснован многомерный противоречивый процесс современного высшего образования в Украине и особенности формирования образовательного пространства; проведен анализ гуманистической этики на основе научного наследия Э. Фромма; обоснованно философскую проблему противоречия между моральными, духовными, гуманистическими ценностями и современными реалиями информационно-коммуникативного общества с указанием источников отчуждения и дегуманизации в обществе.

Ключевые слова: образовательное пространство, высшее образование, гуманистическая этика, гуманизация образования.

The article substantiates the multidimensional contradictory process of modern higher education in Ukraine and specifics of the formation of the educational space; the humanistic ethics are analyzed on the basis of the scientific heritage of E. Fromm; the philosophical problem of the contradiction between moral, spiritual, humanistic values and the contemporary realities of the information and communication society, with the sources of alienation and dehumanization in society is justified philosophically.

Key words: educational space, higher education, humanistic ethics, humanization of education.

Необхідність розробки нової моделі освіти, яка б забезпечила не тільки розвиток особистості інформаційного суспільства, але й усвідомлення катастрофічної руйнації людиною навколишнього середовища не тільки в плані техногенних катастроф, а й духовного занепаду.

Отже, актуальність наукового філософсько-методологічного дослідження в контексті психології, педагогіки вищої школи, обумовлена гостротою тих потиріч, що виникли в процесі перебудови системи вищої освіти, яка ставить за мету формування висококваліфікованого, конкурентоспроможного фахівця, при цьому забезпечуючи особистісний розвиток людини. Підвищення якості надання освітніх послуг вимагає насамперед не тільки зміцнення матеріально-технічної бази, але й створення психолого-педагогічних умов щодо підвищення мотивації до професії з однієї сторони та здійснення педагогічної діяльності – з іншої «тих, хто вчиться і тих, хто вчить». Філософсько-методологічний аналіз при всій уявній абстрактності забезпечує формування нової стратегії розвитку вищої освіти. Усвідомлення важливості розвитку духовної складової особистості визначає основу

формування концепції вищої освіти XXI століття. Тема є актуальною і практично значимою, оскільки проведений методологічний аналіз запропонованої наукової проблеми дозволить в педагогічній практиці надати методологічної чіткості та системності роботі в напрямку духовності особистості, органічно поєднати навчальний та виховний моменти в діяльності вищої школи.

Об'єктом дослідження є суперечливий процес формування сучасної вищої освіти. Предметом дослідження і методологічного аналізу є евристичні моделі нової загальнолюдської духовної та моральної культури в умовах високих інформаційних технологій сучасного суспільства.

У вітчизняній філософсько-методологічній, психолого-педагогічній науці відзначається великий інтерес до освітніх проблем, але вони в більшій мірі стосуються лише аналізу понять освіта, освітні проблеми тощо. По-суті педагогіка вищої школи займається осмислення тих освітніх впроваджень, проблем тощо, які є на часі. Відбувається своєрідний процес «узаконення» того, що є в педагогічній реальності. Рівень особистісного, духовного здоров'я на даному етапі

розвитку інформаційних технологій майже не досліджується, оскільки джерельна база є достатньо авторитетною (гуманістична психологія А. Маслоу, логотерапія Франка В. тощо). Духовне оздоровлення є до цього часу «сферою інтересів» філософії та релігії.

Аналіз навчально-методичної та психолого-педагогічної літератури виявляє певну закономірність щодо викладання навчальних дисциплін у вищій школі, зокрема: «знати, вміти і навчитись» та необхідний перелік професійних компетентностей, які своєю чергою мають забезпечити в майбутньому професійну реалізацію. Разом з тим багато викладачів вищої школи нарікають на те, що у студентів майже відсутня мотивація до навчання і формувати її навіть обдарованим педагогам надзвичайно важко. Насамперед варто зазначити, що здобуття освіти передбачає особистісне зростання, а прагматична освіта, яка має на меті формувати професіоналів приречена, оскільки не забезпечує його. Відсутність нової системи цінностей інформаційного суспільства визначило моральну проблему, оскільки етичні принципи, перенесені з ХХ століття, є радше декларативними, і тільки догматизують мораль, аніж формують основні життєві правила, які б забезпечили розвиток людини та її існування в епоху високих інформаційних технологій.

Тривогу з приводу кризи освіти висловив ще у 1968 році американський вчений Ф. Кумбс у своїй книзі «Криза освіти у сучасному світі», яка є хрестоматійною для всіх, хто цікавиться та вивчає проблеми освіти і освітнього простору [2]. У 1992 році в Ріо-де-Жанейро під егідою ООН відбулася Всесвітня конференція, яка визначила загрозу оточуючого середовища, спричинену діяльністю людини. Необхідність роз-

ширення освітнього простору та підвищення ролі вищої освіти визначило створення Всесвітньої декларації про вищу освіту для ХХІ століття: підходи та практичні заходи (Париж, 9 жовтня 1998 р.), в якій виокремлюється теза про те, що суспільство нині переживає глибоку кризу цінностей, пов'язану з економічними перетвореннями. У зв'язку з цим необхідно вдосконалювати соціальну систему, яка ґрунтується на вищих зразках моральності та духовності [1].

Нині необхідно сформувати громадську і наукову думку щодо інтегрального бачення людини, а не тільки через призму її професійних якостей, адже технології змінюються так стрімко, що висококласний фахівець не здатний до самоосвіти і самовдосконалення, швидко втрачає свою перевагу на ринку професій. Всебічно розвинена особистість – головне надбання сучасного суспільства. Освіта не може бути засобом адаптації чи виживання, оскільки формується на психології «заробітчанства» випускника вищого навчального закладу, який отримавши якісні «знання, уміння і навички» вирушає туди, де вони більше оплачуються. Втрачає держава і людина, оскільки змушена існувати в чужому для себе соціумі і навіть зовнішній комфорт не зможе зменшити внутрішні психологічні проблеми, пов'язані з життям в іншій країні. Нинішня ситуація інколи спонукає людину шукати додаткові резерви для адаптації в умовах нинішнього природного середовища, екологічно несприятливого. Часто-густо у нестримній жадобі до накопичення матеріальних благ сучасна людина порушує правила співжиття, свідомо нищить природу, забуваючи про те, що є її частиною. Чи можна сказати те, що дана ситуація ґрунтується на ви-

живанні людини? Безперечно, що ні, оскільки «тваринний» спосіб життя це передбачає, а людський – осмислене життя в суспільстві, яке мало б забезпечити її інтегральну цілісність, включаючи формування моральних та духовних цінностей. Сучасне суспільство не готове приймати етичну проблему як загрозу свого існування, оскільки основна частина членів його є в міру освіченими для того, щоб забезпечити власне виживання. Але технології змінюються і коло умов звужується, і таким чином масштаб виникнення катастроф збільшується. Світ також потерпає від багатьох військових конфліктів, національної ворожнечі, расизму, ксенофобії. Навіть високотехнологічні суспільства не можуть забезпечити своїм громадянам надійний захист. У світі розгортаються події, пов'язані з перенесенням людини з зони комфорту в зону людської моралі.

Необхідність формування нової етики сформульована ще Е. Фроммом, який визначав, що у авторитарній етиці авторитет визначає, у чому благо людини і він же встановлює закони й норми поведінки; у гуманістичній етиці людина сама є творцем норм та є їхнім виконавцем, вона їх створює, регулює та дотримується. Авторитарну етику можна відрізнити від гуманістичної за двома критеріями – формальним й матеріальним.

Формально авторитарна етика заперечує в людини здатність знати, що добре, а що погано; норму завжди встановлює авторитет, що стоїть над індивідом. Така система ґрунтується не на розумі й знанні, а на побожному страху перед авторитетом і суб'єктивному почутті слабкості й залежності; на відмові від рішень, що надає авторитету право приймати їх, керуючись своєю магічною владою; його рішення не

можуть і не повинні піддаватися сумніву. Авторитарна етика – експлуаторська, хоча суб'єкт може мати від неї значні психічні або матеріальні вигоди.

Гуманістичну етику, хоча вона й протилежна авторитарній, можна також охарактеризувати за формальним та матеріальним критеріями. Формально вона ґрунтується на принципі, що тільки сама людина може визначити критерій основних моральних чеснот, а не трансцендентний їй авторитет. Матеріально вона ґрунтується на принципі: «благо» – те, що добре для людини, а «зло» – те, що людині шкодить; єдиний критерій етичної оцінки – благополуччя людини. Гуманістична етика є антропоцентричною. Однією з характерних рис людської природи є те, що людина знаходить себе й своє щастя тільки в спорідненні й солідарності з іншими. Отже, благо в гуманістичній етиці – це утвердження життя та прийняття відповідальності за власне існування. Зло знесилює, адже окрім самої людини немає сили, здатної за неї розв'язати її проблеми і тільки власними зусиллями вона може визначити сенс свого життя [8].

Під «соціально іманентною» етикою Е. Фромм має на увазі ті норми в певній культурі, які включають заборони і розпорядження, необхідні тільки для функціонування й виживання саме цього суспільства, в якому його члени підпорядковуються правилам, обов'язковим для даного способу виробництва й способу життя. Група повинна прагнути сформувати у своїх членів такий склад характеру, щоб вони хотіли робити те, що вони повинні робити при існуючих обставинах. У той же час суспільство може бути організовано таким чином, що норми, необхідні для його існування, вступають у конфлікт із духовними

потребами, які забезпечують самодостатність громадян. Це особливо відчутно в суспільствах, де привілейовані групи панують над іншими або експлуатують їх. Інтереси привілейованої групи вступають у конфлікт із інтересами більшості, через те, що суспільство функціонує на основі даної класової структури, норм, нав'язаних членами привілейованої групи, що є обов'язковими для виживання всіх, поки структура суспільства докорінно не буде змінена. Але коли воно зберігає структуру, що суперечить інтересам більшості і є передумова для соціальних змін і норм даного суспільства, виникає соціальна напруга. Представники старого порядку зазвичай називають такі спроби неетичними. Тих, хто бажає особистого щастя, вони називають «егоїстами», а тих, хто бажає зберегти свої привілеї, – «відповідальними». Покірність возвеличується як чеснота «безкорисливості» й «відданості».

Е. Фромм блискуче описує суть основної нашої моральної проблеми, яка до нині є актуальною – це байдужість людини до себе. Вона полягає в тому, що ми втратили відчуття значущості та унікальності індивіда, перетворились в знаряддя зовнішніх цілей, ставимося до себе як до товару, а наші сили відсторонені від нас. Ми стали речами, і наші ближні стали речами. У результаті ми відчуваємося неідеальними і картаємо себе за це безсилля, оскільки не віримо у власні сили, у нас немає віри в людину, немає віри в самих себе, і в те, що наші сили можуть створити. У нас відсутнє сумніння в гуманістичному його розумінні, тому ми не наслідуюмося довіряти нашим баченням. Ми – череда, яка вірить, що дорога, по якій ми йдемо, має вести до мети, оскільки інші йдуть тією же дорогою. Ми в темряві й підбадьорюємо

себе тим, що чуємо чийсь свист у відповідь на наш власний [8]. Першою всезагальною проблемою сучасності є створення Самодостатньої, гідної Людини, підкреслює Е.Фромм. Люди мають стати кращими, інакше цілком можливо, всі ми або будемо знищені, або якщо навіть виживемо, то як біологічний вид будемо існувати в напруженій і тривозі. Необхідною попередньою умовою тут виступає, звичайно, визначення Гідної Людини, яку можна було б назвати – людиною відповідальною за себе й за свою еволюцію. У кожному разі очевидно, що ніякі соціальні реформи, чудові конституції, програми або закони не приведуть до жодних результатів, якщо тільки люди не будуть достатньо здорові, розвинені, сильні й гідні, щоб бути готовими розуміти їх і бажати належним чином реалізувати їх на практиці. Іншою великою проблемою є створення Гідного Суспільства. Між Гідним Суспільством і Гідною Людиною існує зворотний зв'язок. Вони потребують один одного і слугують необхідними умовами для взаєморозвитку. Гідним Суспільством є цілісний світ, який може бути тільки з гідними самоактуалізуючими людьми [8].

Науковець-філософ Матвієнко І.С., вивчаючи філософську спадщину Е.Фромма підкреслює, що гуманістична етика ставить на перший план не авторитет, а людину, яка сама для себе творить правила і закони поведінки, сама їх виконує і регулює. Гуманістична етика може формуватися лише на раціональному авторитеті, джерелом якого є компетентність [5]. Отже, раціональний авторитет потребує розвитку освіти та створення умов формування відповідного освітнього простору в суспільстві, що забезпечить гармонійне існування компетентної особистості в усіх напрямках діяльності.

Інший відомий філософ, психолог В. Франкл також визначав, що сучасність більше не розглядається як досягнення еволюції, поєднаної з прогресом, особливо на етапі переосмислення цінностей. В теперішньому суспільстві, коли вже сформувався ґрунтовний теоретичний науковий доробок у всіх галузях, визначилася потреба формування людського досвіду для наступних поколінь не з точки зору його практичного значення в певній професійній діяльності, а з точки духовного розвитку без якого неможливе саме існування людини як біологічної істоти. Це означає, що вона має насамперед керуватися власними духовними потребами, які ми розуміємо як прагнення індивіда до засвоєння духовних цінностей та їх створення в процесі певних видів діяльності. «Духовний» тип поведінки людини виявляється в утвердженні нею в своєму житті ідеалів з точки зору гуманістичної етики, через позитивне ставлення до внутрішнього світу інших людей. Якщо світогляд передбачає обрання певного способу життя, то духовність насамперед пов'язана з особистісним вибором, пов'язаним з внутрішніми потребами. Неповторність, всебічність, гармонійність, творчо-моральна цілісність – це найвищі суспільні орієнтири формування духовності людини. Вони є необхідними складовими формування сучасної людини, що переживає соціальні зміни. Не ідея людини взагалі, не її рольові структури та людяність сама по собі, але їх переломлення через індивідуальні якості особистості нині визначають дієвість гуманістичної свідомості. Здатність репрезентувати свій народ, свою культуру, соціум притаманна всім, хоча і реалізується в процесі становлення та духовного розвитку особистості. Духовність – це здатність переводити

універсум зовнішнього буття у внутрішній Всесвіт особистості на етичній основі, здатність створювати той внутрішній світ, завдяки якому реалізується себетотожність людини, її свободи від суворої залежності перед постійно мінливими ситуаціями» [6, 7].

Одвічною проблемою існування та розвитку української культури як структурованої та диференційованої цілісності була відсутність української державності – інституту, здатного акумулювати творчу потенцію нації на самоствердження. Адже держава будь-якого народу – це та організована та організуюча сила, завдяки якій народ стає нацією, тобто громадянською спільністю, котра володіє не лише свідомістю, а й самосвідомістю, яка досягається завдяки вищим проявам духовності – це наука, мистецтво, релігія, філософія.

Соціальний психолог Матвеев С.О. визначає соціальний тип поведінки в контексті формування духовних цінностей: стратегія поведінки перша – пасивне сприйняття національно-нейтральних цінностей, інколи їх отождоковують із загальнолюдськими, які є продуктами масового виробництва різного роду квазікультурних індустрій і відповідно впливаючи на емоційно-чуттєву сферу та несвідоме людини робить її ментально залежною від виробника і культивує національно-духовну нейтральність, аксіологічний космополітизм, морально-етичну та психологічну байдужість. Для людини, сформованої в цій аксіологічній шкалі та системі цінностей є викривлене розуміння певних цінностей. Щоб запобігти деструктивним тенденціям, держава повинна потурбуватися про розробку та впровадження програм поглиблення духовного виховання та освіти. Друга – фундаменталістська,

яка беззастережно відкидає будь-які можливості метакультурного синтезу, в Україні вона не може розвиватися, оскільки вона має швидше політичний, ніж глибинний світоглядний характер. Політико-правовий простір сучасного світу якісно змінився, і він не визнає законів на відплату за скоєне колись, оскільки є лише один моральний закон – закон примноження добра [4].

Не можна не погодитися з автором, що міжнародні відносини не варто розв'язувати адміністративним шляхом в умовах економічної кризи, яка супроводжується зміною соціальних статусів і відносин, зокрема і за національною ознакою. В таких обставинах виникає масовий феномен – «кризова свідомість», специфіка якої відшукати не причину, а винних. Ця свідомість є компенсаторною, що вимагає задоволення. Одним з найпростіших засобів отримати психологічне задоволення «кризова свідомість» вбачає в дискредитації різного роду цінностей та ідеалів, санкціонованих владою. Здійснення своєрідного ритуалу святотатства є потребою «кризової свідомості», що вимагає компромату того, що є причиною її особистих проблем: символів, прапорів, осіб, ідеологій, теорій тощо і об'єктом спокусливого задоволення для «кризової свідомості» люмпенізованого українця є сама українська ідея, її державність, влада, яка не виправдовує очікуваних сподівань, що найбільше б'є по національній свідомості українця-самостійника, який в своєму вільному виборі зазнає історичної поразки. Психологічно – це фрустраційний стан і знаходить своє відображення у відвертій формі глузування з української незалежності, або є у прихованій формі неприйняття ідеології національного відродження [4].

Таким чином, є потреба в якісних

змінах виховання особистості в системі вищої освіти в Україні, щоб таким чином уникнути небажаних наслідків так званого «науково-технічного прогресу», який впродовж багатьох десятиліть стає для людини регресом. Насамперед, щоб сформувати духовні цінності, необхідно формувати їх джерельну базу. Дану місію здійснює гуманітарна освіта, яка з кожним роком зубожіє від «реформування», зокрема відсоток суспільно-гуманітарних дисциплін у навчальних планах зменшився до мінімуму, ліквідовані окремі дисципліни. Прагматик від освіти буде говорити про загальносвітову тенденцію щодо самоосвіти та збільшення відсотку на самостійне опрацювання тієї чи іншої дисципліни, але чи можливо сформувати мотивацію до набуття духовної культури виключно на волевиявленні молододі людини, враховуючи її незрілість в багатьох питаннях суспільного та духовного розвитку? Питання полягає в тому, чи можна вважати досконалістю, тріумфом освіти створення професіонала, тобто людини, яка багато знає, але не завжди усвідомлює перспективу застосування своїх знань. Відсутність даного тлумачення, за браком аргументації доповнюється вірою в науку, що відповідно знову приводить до маніпуляцій особистістю [3].

Таким чином, ключовою ідеєю освітнього простору сучасного українського суспільства є виховання поміркованості у людини щодо задоволення потреб, насамперед матеріальних. Нині це зробити надзвичайно важко, оскільки «людина інформаційного суспільства» все більше стає «людиною суспільства споживання», яка неспроможна вийти із зони комфорту добровільно і свідомо себе обмежувати в повсякденних потребах. Однак, якщо цього не навчити, світ неминуче заги-

не від людської безвідповідальності.

Отже, необхідно сформувати цінність бережливого ставлення до оточуючого середовища, економії енергоресурсів тощо через систему освітніх заходів на державному рівні.

Девальвація гуманістичних цінностей призвела до багатьох проблем людства, зокрема до утвердження цін-

ності крайнього індивідуалізму, коли людина сама вирішує для себе, що для неї є значущим і вибудовує ієрархію власних цінностей. Катастрофічним в даній ситуації є те, що задоволення природних потреб у людини набувають статусу найвищих цінностей, що провокує незворотні конфлікти в суспільстві та екологічні катастрофи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Всемирная декларация о высшем образовании для XXI века: подходы и практические меры (Париж 9 октября 1998 года). <http://www.sde.ru/files/t/pdf/5.pdf>
2. Кумбс Ф.Г. Кризис образования в современном мире: системный анализ / Ф.Г. Кумбс; пер. с англ. С.Л. Володиной, В.А. Кузнецова, С.П. Романовой; под ред. Г.Е. Скорова. - Москва: Прогресс, 1970. - 261 с.: - Пер. изд.: *The world educational crisis: a systems analysis* / H. Coombs Philip. - New York - London - Toronto, 1968.
3. Коропецька О.М. Психолого-педагогічні умови ефективного міжособистісного спілкування вчителя і підлітка: Дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Прикарпатський ун-т ім. В.Стефаника. - Івано-Франківськ, 1997. - 162 с.
4. Матвеев С.О. Політична психологія. - Київ, 2003. - 216 с.
5. Матвієнко І.С. Філософське осягнення людини: інтегральний гуманізм Ж.Марітена та гуманістичний психоаналіз Е.Фромма. - К.: ВАДЕКС, 2015. - 162с.
6. Франкл В. Десять тезисов о личности - Москва, 2009 // Психология личности : хрестоматия / ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузырей, В.В. Архангельская. - Москва : АСТ : Астрель, 2009. - С. 36-53.
7. Франкл В. Человек в поисках смысла. - М.: «Прогресс» 1990. - 368с
8. Фромм Э. Искусство любить. Исследование природы любви. Перевод Л.А.Чернышевой. E.Fromm. *The Art of loving. An Enquiry into the Nature of Love* М.: Педагогика, 1990

TRANSLITERATION OF REFERENCES:

1. *Vsemyrnaya deklaratsyya o vysshem obrazovanyy dlya KhKhI veka: podkhody y praktycheskye меры (Paryzh 9 oktyabrya 1998 hoda)*. <http://www.sde.ru/files/t/pdf/5.pdf>
2. *Kumbs F.H. Kryzys obrazovanyya v sovremennom myre: systemnyy analiz / F.H. Kumbs; per. s anhl. S.L. Volodynoy, V.A. Kuznetsova, S.P. Romanovoy; pod red. H.E. Skorova. - Moskva: Prohress, 1970. - 261 s.: - Per. yzd.: The world educational crisis: a systems anaiysis / H. Coombs Philip. - New York - London - Toronto, 1968.*

3. Koropets'ka O.M. *Psykhologo-pedahohichni umovy efektyvnoho mizhosobystisnoho spilkuvaniya vchytelya i pidlitka: Dys. kand. psykhol. nauk: 19.00.07 / Prykarpat's'kyi un-t im. V.Stefanyka. – Ivano-Frankivs'k, 1997. – 162 s.*
4. Matveyev S.O. *Politychna psykholohiya. – Kyiv, 2003. – 216 s.*
5. Matviyenko I.S. *Filosofs'ke osyahnennya lyudyny: intehral'nyy humanizm Zh.Maritena ta humanistychnyy psykhoanaliz E.Fromma. – K.: VADEKS, 2015. – 162c.*
6. Frankl V. *Desyat' tezysov o lychnosti – Moskva, 2009 // Psykholohyya lychnosti : khrestomatyya / red. Yu.B. Hyppenreyter, A.A. Puzyre, V.V. Arkhanhel'skaya. – Moskva : AST : Astrel', 2009. – S. 36-53.*
7. Frankl V. *Chelovek v poyskakh smysla. – M.: «Prohress» 1990. – 368s*
8. Fromm Э. *Yskusstvo lyubyt'. Yssledovanye pryrody lyubvy. Perevod L.A.Chernyshevoy. E.Fromm. The Art of loving. An Enquiry into the Nature of Love M.: Pedahohyka, 1990*

Zoryi Nina Ivanivna

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Pro-rector on Scientific-Pedagogical and Educational Work Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University», Chernivtsi-city, Ukraine
E-mail: zoryj@bsmu.edu.ua

FEATURES OF FORMATION OF THE EDUCATIONAL SPACE OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY IN THE CONTEXT OF SPIRITUALITY